

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1982 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1983

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1982

VILNIUS

1983

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1982

VILNIUS

1983

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1982

ВИЛЬНИУС «МОКСЛАС» 1983

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVIČIUS (*vyr. redaktorius*), Alfonsas EIDINTAS, Mečislovas JUČAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVIČIUS, Rita STRAZDŪNAITĖ (*sekretorė*), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVIČIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (*vyr. redaktorius pavaduotoja*)

LIETUVOS KULTŪRINIS BENDRADARBIAVIMAS SU TSRS 1935—1940 m.

SIGITA N O R E I K I E N Ė

Sia tema nemaža rašyta, daugiausia ją tyrinėjo literatai¹. Pluoštą archyvinės bei publikuotos medžiagos apie Lietuvos ir TSRS kultūrinius ryšius pateikė istorikės archyvarės². LKP istorikai nušvietė Lietuvos Komunistų partijos veiklą propaguojant TSRS laimėjimus³. Šio straipsnio autorė taip pat paskelbė keletą darbų respublikos ir sąjunginėje spaudoje⁴. Minėtuose darbuose daugiausia apsiribota kurios nors kultūrinio bendradarbiavimo srities faktais, neturint tikslo apibendrinti.

Siame straipsnyje stengtasi parodyti 1935—1940 metų tarpinio reikšmę Lietuvos ir TSRS kultūrinių ryšių istorijai. Jau pakankamai iširta Lietuvių draugijos TSRS tautų kultūrai pažinti veikla nebus nagrinėjama, tik nurodoma jos vieta kultūrinio bendradarbiavimo raidoje.

Lietuvių kultūrą su rytų slavų kultūra sieja tradiciniai ryšiai. Atėjusi į valdžią lietuvių buržuazija stengėsi atsiriboti nuo TSRS tautų kultūros įtakos, bet vyresnioji inteligentijos karta puikiai mokėjo rusų kalbą, daug tos kartos inteligentų kaip asmenybės susiformavo pažangios bei revoliucinės rusų literatūros, taip pat Rusijos studentijos anticarinės kovos veikiami. Kai kurie inteligentai, pasukę revoliucinės kovos keliu, visa širdimi priėmė naują, besikuriantį Tarybų šalies gyvenimą, tačiau tokių inteligentų dalis turėjo išvykti į kitas šalis, taip pat ir į TSRS. Likusieji Lietuvoje įsitraukė į revoliucinę kovą ir daugiausia negalėjo dalyvauti legaliuose kultūrinuose ryšiuose su TSRS. Smulkiaburžuaziniai, buržuaziniai demokratiniai, iš dalies ir liberalieji inteligentai nors Tarybų

¹ Venclova A. Laikas ir rašytojai.—V., 1958; Korsakas K. Literatūrų draugystė.—V., 1962.—T. 1; Galinis V. Ryšiai su tarybine literatūra ir menu buržuazijos valdymo metais.—Kn.: Didžioji Spalio socialistinė revoliucija ir lietuvių literatūra. V., 1967.

² Dulkinienė R., Kalasauskienė L. Į didį ir platų kelią.—V., 1976.

³ Beržinskaitė A. LKP veikla auklėjant Lietuvos darbo žmones proletarinio internacionalizmo dvasia (1927—1940).—V., 1962; Biveinis P. Lietuvos KP veiklos propaguojant socializmo kūrimo laimėjimus TSRS reikšmė revoliuciniam darbo žmonių auklėjimui (1920—1940).—LKP istorijos klausimai, V., 1980, t. 25.

⁴ Noreikienė S. Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti (1929—1940).—V., 1978; Jos pačios. Kultūrinių santykių tarp Lietuvos ir Tarybų šalies vystymasis ir Lietuvių draugijos TSRS tautų kultūrai pažinti įkūrimas (1920—1929 m.).—LTSR MA darbai. Serija A, 1973, t. 3; Jos pačios. Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti.—Lietuvos istorijos metraštis, 1972 m., V., 1973; Норејкене С. Ю. Литовское общество по изучению культуры народов СССР (1929—1940 гг.).—Вопросы истории, 1974, № 8; Она же. Советско-литовские культурные связи 1920—1940 годов.—Вопросы истории, 1976, № 12.

šalyje vykusių politinių pertvarkymų nesuprato, bet kultūrinio TSRS gyvenimu domėjosi. Kūrybinis jaunimas, ketvirtojo dešimtmečio pradžioje viešai pareiškęs savo antifašistines nuotaikas, siekė arčiau susipažinti su TSRS kultūros laimėjimais, rado daug sektinų pavyzdžių tarybinėje literatūroje, teatre, muzikoje, dailėje, moksle. Nepaisant oficialiųjų buržuazinės Lietuvos valstybės sluoksnių pastangų kuo labiau apriboti kultūrinius ryšius su TSRS, lietuvių inteligentijos kultūrinio bendradarbiavimo su Tarybų šalimi poreikis, buvo stiprus ir ji atrasdavo būdų šį poreikį patenkinti.

Tautininkų vadovaujama fašistinė Lietuvos vyriausybė palaikė normalius diplomatinis santykius su Tarybų Sąjunga. Lietuvai nuolat grėsė nacistinės Vokietijos ir Lenkijos agresija, o TSRS visada palaikė mažųjų šalių, taip pat ir Lietuvos, interesus, gynė jas nuo didžiųjų imperialistinių kaimynų. Tai stiprino mažųjų buržuazinių valstybių liaudies simpatijas Tarybų Sąjungai; tai taip pat skatino artimesnį kultūrinį bendradarbiavimą.

Iki 1935 m. kultūriniai Lietuvos ir Tarybų šalies ryšiai buvo epizodiški. Retas lietuvių kultūros veikėjų išvykas į tarybinių tautų kultūros jubiliejinius renginius ar pavienius apsilankymus svečių teisėmis skandavo išpūdziai spaudoje, iš kurių platesnieji visuomenės sluoksniai galėjo sužinoti apie kai kurias TSRS kultūrinio gyvenimo puses. Pažangūs leidiniai („Kultūra“, „Trečias frontas“) spausdino tarybinių rašytojų kūrinių vertimus. Nuo 1932 m. „Mokslo“ knygynas tarpininkavo prenumeruojant tarybinę spaudą. Kas domėjosi, galėjo rasti tarybinės literatūros universiteto bei kai kuriose kitose Kauno bibliotekose. Prienamos buvo tarybinio radijo laidos, kino filmai. Tiesa, užsakyta tarybinė literatūra, kino filmai turėjo pereiti fašistinę cenzūrą; dažnai pasitaikydavo, kad prenumeruotus leidinius ji sulaikydavo, o tarybiniai filmai nepasiekdavo Lietuvos ekranų. Nuo 1929 m. gyvavo negausi inteligentų organizacija Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti, 1930—1931 m. surengusi dvi parodas. Fašistinė valdžia leido tokį ribotą kultūrinį bendradarbiavimą diplomatiniais sumetimais.

Bet visa ši negausi teigiama informacija apie Tarybų šalies gyvenimą skendo buržuazinės spaudos spausdinamų iš rusų emigrantų, imperialistinių šalių spaudos paimtų bei vietoje skleidžiamų prasimanyimų, šmeižtų, burnojimų sraute. Buržuazinė propaganda stengėsi paveikti visus gyventojų sluoksnius, laikyti juos savo įtakoje, nes buržuazija bijojo revoliucionizuojančio Tarybų Sąjungos poveikio.

1935—1940 metais kultūrinis bendradarbiavimas su TSRS labai suaktyvėjo dėl daugelio veiksnių. Socializmo kūrimo pirmojo etapo užbaigimas sustiprino Tarybų šalį ekonomiškai ir politiškai, susidarė palankesnės materialinės sąlygos kultūriniam bendradarbiavimui su kapitalistinėmis šalimis. VOKS'as* (Sąjunginė kultūrinių ryšių su užsieniu draugija) galėjo reikšti daugiau iniciatyvos, kviesdamas užsienio kultūros veikėjus į TSRS. Pagausėjo iš kapitalistinio pasaulio ir svečių, atvyks-

* Всесоюзное общество культурной связи с заграницей (ВOKC).

tančių per „Inturistą“, nes socializmo laimėjimai stiprino Tarybų šalies autoritetą, kėlė dar didesnę norą susipažinti su jos gyvenimu.

Viso kapitalistinio pasaulio, ypač Europos šalių, visuomenės nuotakas veikė, pirma, fašizmo stiprėjimas ir jo agresyvios pretenzijos, antra,— TSRS kova už taiką, pastangos suvienyti įvairių valstybių jėgas prieš fašizmą. Kapitalistinių kraštų darbo žmonės galėjo įsitikinti, kad fašizmas — tai karas, socializmas — taika.

Augo nacistinės Vokietijos agresijos pavojus ir Lietuvai, nemažėjo santykių su Lenkija įtemptumas. Lietuvos tarptautinė padėtis vertė fašistinę vyriausybę lojaliau elgtis Tarybų Sąjungos atžvilgiu, nes pasaulio diplomatiniai sluoksniai buržuazinės Lietuvos vyriausybės nerėmė.

Vidaus padėtis taip pat turėjo įtakos kultūriniais santykiams su TSRS. Darbinukų bei darbo valstiečių revoliucinės kovos pakilimas 1935—1936 m. veikė inteligentiją. Nuo 1935 m. LKP vykdytą antifašistinio liaudies fronto taktiką palaikė ne tik revoliucingai nusiteikę, bet ir radikalūs demokratiniai inteligentai. Spartus inteligentijos kairėjimas sustiprino jos siekimą arčiau susipažinti su socializmo šalies gyvenimu.

Lietuvoje susidarė paradoksali situacija. Tautinukų vyriausybė, išsigandusi augančio revoliucinio judėjimo, stiprino represijas prieš darbo žmones, toliau fašizavo politinį gyvenimą, uždraudė opozicinių partijų bei organizacijų veiklą. Lietuvos Komunistų partija nuolat buvo griežtai persekiojama. Kartu valdžia jautėsi bejėgė prieš kylantį susidomėjimą socializmo šalies gyvenimu. Stiprindama fašistinį režimą šalies viduje, diplomatiniais sumetimais ji toleravo nuo 1935 m. augantį kultūrinį bendravimą su TSRS.

Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio 1934 m. rugpjūčio mėn. vizitas į Maskvą turėjo teigiamų pasekmių ir kultūrinių ryšių plėtojimui. 1934 m. rugpjūčio 8 d. pro memoria jis rašė: „Kalbėjau Maskvoj dar ir apie prekybą ir kultūrinius ryšius. Rezultatais esu labai patenkintas“⁵. Tokiomis aplinkybėmis nevenšta oficialių asmenų bendravimo. 1937 m. pradžioje TSRS maršalas A. Jegorovas lankėsi Baltijos valstybėse, tarp jų ir Lietuvoje. 1938 m. vasarą Maskvos Tarybos Vykdomojo komiteto pakviestas Tarybų Sąjungoje viešėjo Kauno miesto burmistras A. Merkys, atsakydamas į Maskvos miesto Tarybos pirminko 1936 m. vizitą Kaune⁶. 1939 m. vasarą žemės ūkio ministras J. Krikščiūnas Sąjunginės žemės ūkio parodos atidarymo proga lankėsi Maskvoje.

1935 m. vasarą VOKS'o kvietimu Maskvoje ir Leningrade viešėjo Lietuvų draugijos TSRS tautų kultūrai pažinti valdybos nariai. „Sovetskoje iskustvo“ išspausdino savo korespondento pokalbį su B. Sruoga. Rašytojas kalbėjo apie didelį lietuvių inteligentijos susidomėjimą tarybine literatūra ir menu, pageidavo intensyvesnio ir glaudesnio kultūrinio bendravimo su TSRS tautomis⁷. Draugijos valdybos nariai, visi

⁵ LTSR centrinis valstybinis archyvas (toliau — CVA), f. 383, ap. 7, b. 1566, l. 31.

⁶ TSRS užsienio reikalų ministerijos Užsienio politikos archyvas (toliau — UPA), f. 151, ap. 21, sąs. 22, b. 14, l. 17.

⁷ Vieno interviu istorija / A. Samulionio parengta publikacija.— Nemunas, 1976, Nr. 2, p. 50—51.

universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dėstytojai, į Kauną grįžo pasiryžę išjudinti draugijos veiklą. Į draugiją buvo priimta naujų narių, surengta parodų. Platesnės veiklos fašistinėje šalyje draugija išplėtoti negalėjo.

Ši profesorių kelionė tiesioginio atgarsio visuomenėje neturėjo, mat buržuazinė spauda vengė spausdinti palankius Tarybų šaliai jų išpūdžius. Tik B. Sruoga Klaipėdos krašto lietuviams gopiškais spaudmenimis leidžiamame laikraštyje „Lietuvos keleivis“ gana nuodugniai papasakojo apie kelionę. Šie išpūdžiai parodo to meto demokratinės liberaliosios inteligentijos, siekusios artimiau bendradarbiauti su TSRS, pažiūras. Iš šių išpūdžių galima spręsti, ką tada inteligentai žinojo apie socializmo šalį, kuo jie domėjosi, kas jiems darė išpūdį. B. Sruoga aiškiai matė, kad jo palankus Tarybų šaliai pasakojimas bus priimtas su nepasitikėjimu, nes tiek metų apie TSRS spausdinta daugiausia neigiama informacija. Jis pabrėžė, kad profesoriai, mokėdami rusų kalbą, laisvai bendravo su žmonėmis, jų patirti išpūdžiai patikimi. Tiesa, čia pat atsiribojama nuo politinių klausimų, nurodant, kad pripažinimas to, kas Tarybų valstybėje gera padaryta, nereiškia pritarimo jos politinei santvarkai. Pateiktų išpūdžių tikslą B. Sruoga taip aiškina: „Pravartu turėti kiek tikslesnio supratimo apie galingąjį mūsų kaimyną ir draugą, apie kurį tiek daug rašoma ir kalbama, bet tiek maža teisybės težinoma“. Entuziastingai papasakota apie nuoširdų sutikimą Maskvoje, bendravimą su tarybiniais kultūros veikėjais, išpūdžiai apie teatrą. Nurodomi ir Tarybų šalies ekonominiai laimėjimai, kartu nevengiama pasakoti apie buitinius sunkumus — ankštus butus, kuklius, net skurdžius rūbus, perkrautą visuomeninį transportą. Bet B. Sruoga neakcentuoja šių sunkumų, jis kaip tik rašo apie pakilią nuotaiką, apie „sveiką fizinių ir moralinių gyvenimą“⁸ Tarybų šalyje, apie išaugusią ir išgražėjusią Maskvą, realias jos vystymosi perspektyvas. Šiltai aprašyti susitikimai su vaikais, pabrėžiama, kad Tarybų valstybė labai jais rūpinasi. Kaip kontrastas įžūlėjančio fašizmo ideologijai nurodomi humanizmas, dvasios kultūra, kuriais grindžiamas auklėjimas TSRS, taip pat tautų ir tautelių vystymasis, taikos propaganda.

Ketvirtojo dešimtmečio viduryje „Spaudos fondo“ bendrovė įgijo tarybinės spaudos atstovavimo teisę ir, be „Mokslo“ knygyno, tarpininkaudavo užsakant ir gabenant spaudą iš TSRS. Kaip liudija išlikę VOKS'o įgaliotinio Lietuvoje F. Moločkovo užrašai, „Mokslo“ knygyno savininkas Z. Margolinas 1939 m. viduryje susitarė su VOKS'o atstovais knygyno patalpose rengti parodėles apie TSRS kultūros įvykius, naudodamas iš VOKS'o gaunamą medžiagą⁹.

1936 m. balandžio mėn. lietuvių dailininkų grupei, tarpininkaujant „Inturistui“, pavyko gauti leidimą aplankyti TSRS. Prie šios grupės prisijungė rašytojai P. Cvirka ir A. Venclova. Maskvoje ir Leningrade lietuvių kultūros veikėjus globojo VOKS'as. Jie susitiko su tarybiniais dailininkais, rašytojais, aplankė muziejus, pamatė geriausius teatrų spek-

⁸ Sruoga B. Iš SSSR išpūdžių.— Lietuvos keleivis, 1935, liepos 19, 26.

⁹ UPA, f. 151, ap. 22, sąs. 25, b. 25, l. 41.

taklius. P. Cvirka ir A. Venclova Maskvoje tarėsi dėl lietuvių rašytojų kūrinių vertimų į rusų kalbą, taip pat dėl tarybinių rašytojų knygų vertimų į lietuvių k.¹⁰ Po šios kelionės abu rašytojai ypač aktyviai dalyvavo kultūrinių ryšių su TSRS veikloje. A. Venclova savo išpūdžiais pasidalijo su „Kultūros“ skaitytojais. Tai buvo nuoširdaus Tarybų šalies draugo, siekusio sukelti simpatijas socializmo tėvynei, pasakojimas¹¹. Siųsdamas žurnalą į Maskvą VOKS'o darbuotojams, 1936 m. spalio 21 d. laiške A. Venclova rašė: „Savo išpūdžiuose, kiek tai leido cenzūros aplinkybės, aš stengiausi supažindinti skaitytojus su tuo milžinišku socialistinės valstybės kultūros augimu ir nuostabiomis tarybinių rašytojų darbo sąlygomis, su kuriomis mes būdami Maskvoje turėjome galimybę susipažinti“¹². Kitame laiške jis pranešė: „Kultūros“ žurnalo redakcijos anketa parodė, kad skaitytojų susidomėjimas šiais išpūdžiais buvo nemažas, nes atsiliepimuose į anketą straipsnis apie TSRS užėmė pirmą vietą“¹³. Vėliau A. Venclova atsiminimuose apibendrina tą išpūdį, kurį paliko ši kelionė pažangiosios inteligentijos atstovams: „Mus žavėjo ne tik didžiosios šalies kultūra [...] — artimesnis, suprantamesnis pasidarė naujasis pasaulis, kuriam pradžią davė Spalio revoliucija. Dar giliau pajutome, kad šis naujasis pasaulis didėjančios fašizmo grėsmės akivaizdoje lieka vienintelė jėga, pasiryžusi ginti ne tik savo, bet ir kitų, mažųjų, tautų ir valstybių laisvę. Ir tai supratus, darėsi kažkaip drąsiau gyventi, tartum ir mūsų tėvynė nebebuvo žirnis pakelėje, kurį bet kada gali suminti fašistinio žvėries letena“¹⁴. P. Cvirka ketino papasakoti apie kelionę liaudininkų žurnalo „Jaunimas“ puslapiuose. Rankraštis jau buvo renkamas, bet fašistinė valdžia uždarė šį žurnalą¹⁵.

P. Cvirka susitarė, kad Kaune ras vertėją savo romanui „Žemė maitintoja“, o Maskvoje jį išleis rusų kalba. Rašytojas norėjo, kad Maskvoje išeitų visas knygos tekstas, t. y. būtų atstatytos Lietuvos fašistinės cenzūros išbrauktos vietos¹⁶. P. Cvirkos romaną vertė A. Bauža. Romanas Maskvoje išleistas 1937 m. 1938 m. rašytojas vėl lankėsi Tarybų Sąjungoje — Maskvoje, Kijeve, Odesoje, Kryme. Maskvoje jis tarėsi dėl lietuvių pasakų vertimo į rusų kalbą. Apybraižas apie šią kelionę spausdino „Lietuvos žinios“. P. Cvirka rašė apie naujosios tarybinės kultūros vystymąsi ir kultūrinio palikimo vertinimą, apie Krymo sanatorijas ir nemokamą gydymą, apie tarybinių rašytojų kūrybos ir buities sąlygas¹⁷.

P. Cvirka ir A. Venclova kartu išvertė A. Puškino apysakas (1937). A. Venclova išvertė M. Gorkio „Mano universitetus“ (1936), V. Katajevo „Baltuoja burė vienišoji“ (1939). P. Cvirka dalyvavo verčiant I. Ilfo ir J. Petrovo „Dvylika kėdžių“ (1938). A. Venclova ne kartą lietuvių

¹⁰ TSRS centrinis valstybinis Spalio revoliucijos ir socializmo statybos archyvas (toliau — CVSRA), f. 5283, ap. 5, b. 676.

¹¹ Kultūra, 1936, Nr. 5, 6/7; Venclova A. Jaunystės atradimas. — V., 1966, p. 340—361.

¹² CVSRA, f. 5283, ap. 5, b. 681, l. 4.

¹³ Ten pat, l. 11.

¹⁴ Venclova A. Jaunystės atradimas, p. 364.

¹⁵ CVSRA, f. 5283, ap. 5, b. 675, l. 5.

¹⁶ Ten pat, l. 6.

¹⁷ Lietuvos žinios, 1938, rugpjūčio 6, 9, 13, 20, rugsėjo 1, 17, 19.

spaudoje apžvelgė tarybinės literatūros naujienas. P. Cvirka, remdamasis VOKS'o atsiųsta medžiaga, rašė apie įvairias TSRS kultūrinio gyvenimo sritis, domėjosi nacionalinio klausimo sprendimu Tarybų šalyje.

1937 m. savo pažiūrų kairėjimą viešai pademonstravo vyresniosios kartos rašytojas L. Gira. Spalio revoliucijos 20-mečiui jis išleido specialų dvigubą savo redaguojamo laikraščio, Lietuvių rašytojų draugijos organo — „Literatūros naujienų“ numerį. Kaip kultūrinių ryšių draugijos veikėjas ir T. Ševčenkos eilių vertėjas į lietuvių kalbą, L. Gira 1939 m. balandžio—gegužės mėn. buvo pakviestas į T. Ševčenkos 125-mečio jubiliejų. Grįžęs jis surengė nemaža viešų susitikimų su visuomene, kur pasakojė apie TSRS gyvenimą. L. Gira ketino parengti seriją apybraižų apie kelionę, po to išleisti knygą, bet šių planų nepavyko įgyvendinti¹⁸.

1939 m. vasarą P. Cvirka, šį kartą drauge su J. Šimkumi, per „Inturistą“ lankėsi Maskvoje Sąjunginės žemės ūkio parodos atidarymo proga¹⁹. 1939 m. rudenį J. Šimkus, kaip „Lietuvos žinių“ korespondentas, Maskvoje sekė Lietuvos ir TSRS derybų eigą prieš pasirašant savitarpio pagalbos sutartį. Vėliau J. Šimkus rašė, su koku susidomėjimu buvo sutinkamas kiekvienas mačiusiųjų Tarybų šalį žodis: „Pamenu, kai aš grįžau iš Maskvos po trumpos žurnalistinės savo kelionės ir suruošiau išpūdžių vakarą universiteto salėje,— uodas nosies nebūtų ikišęs“²⁰. Būtent J. Šimkaus, dirbusio „Lietuvos žinių“ redakcijoje, dėka šis liberalus dienraštis ne kartą spausdino palankią medžiagą apie TSRS. Be abejo, liaudininkų vadovybė, jausdama visuotinį susidomėjimą Tarybų šalies gyvenimu, augančias jai simpatijas, neprieštaravo.

Fašistinė valdžia kiek galėdama varžė grįžusiųjų iš TSRS išpūdžių vakarų rengimą, bet visiškai uždrausti negalėjo. Paprastai leidimai buvo duodami tik ribotai auditorijai — kokiame klubui ar universitetui, o pašaliniai asmenys neįleidžiami. Padažnėjus kelionėms, neišvengiamai daugėjo ir tokių susitikimų.

Lietuvoje iš tarybinių rašytojų lankėsi tik Vs. Ivanovas ir N. Tichonovas. Jie atvyko 1937 m. rugpjūčio mėn., kai kartu su tarybinių žurnalistų grupe keliavo po Pabaltijo šalis. Šią grupę Lietuvoje sutiko ir lydėjo nuo Lietuvių rašytojų draugijos L. Gira, nuo žurnalistų sąjungos — J. Paleckis. Vs. Ivanovas prisimena, kad Lietuvos užsienio reikalų ministerijos sudarytoje oficialioje programoje nebuvo numatyta susitikti su lietuvių rašytojais, tuo labiau su kitais visuomenės atstovais. Vis dėlto pavyko išprausti į programą 40 minučių pokalbį su rašytojais. O visuomenės pažangūs sluoksniai išnaudojo kiekvieną galimybę, kad pareikštų savo nuoširdžius jausmus Tarybų šalies atstovams. Kauno stotyje ir stoties aikštėje juos sveikino draugiška minia; drąsesnieji prieidavo ekskursijų po miestą ir muziejus metu. Ypač įsiminė jam vienas susitikimas. Oficialiai buvo numatytos vaišės uždaroje restorano salėje. Prie restorano susirinko žmonių, norinčių pareikšti savo draugiškumą tarybiniams literatams. Kai svečiai ėjo per salę, orkestras ėmė groti „Ir platus gi kraštas mūs gimtasis“. „Ir čia visi susirinkusieji atsisuko į mus

¹⁸ UPA, f. 151, ap. 22, sąs. 25, b. 25, l. 44.

¹⁹ Ten pat, l. 54.

²⁰ Šimkus J. Narsi širdis.— V., 1969, p. 449.

ir pradėjo ploti. Kaip jie plojo! Jie tikrai plojo gerai ir artimai šaliai, jos laukams, upėms, jos puikiai ir didvyriškai liaudžiai, jos ateičiai — ir savo ateičiai! Nepaprastai malonu buvo matyti tuos žmones, girdėti jų plojimus, jausti tikrą draugiškumą”²¹.

Per visą buržuazinės valstybės egzistavimo laikotarpį išleista tik ke-liolika tarybinių rašytojų knygų vertimų, dauguma jų — būtent 1935—1940 m. Žymiai daugiau versta ikirevoliucinių rusų rašytojų kūrinių. Be minėtų rašytojų, iš rusų kalbos vertė K. Boruta, K. Korsakas, V. Montvila ir kiti, o knygeles vaikams — ir S. Nėris.

Pagausėjo ir teatro veikėjų kontaktų. Tai sustiprino demokratinę kryptį Lietuvos teatruose. Po to, kai dėl lėšų stokos užsidarė pažangaus jaunimo iškurtas „Jaunųjų teatras“, R. Juknevičius režisūros studijuoti išvyko į Maskvą. Jis pasirinko kaip tik tarybinį, o ne kurios Vakarų šalies teatrą dėl Kaune dirbusių buvusių Maskvos akademinio dailės teatro artistų A. Olekos-Žilinsko ir M. Čechovo įtakos. R. Juknevičius materialiai parėmė ir išrūpino jam stipendiją rašytojai ir „Jaunųjų teatro“ globėjai, ypač B. Sruoga²². 1935 m. prie jo prisijungė taip pat į Maskvą atvykęs A. Jakševičius. Jie abu baigė Sąjunginės teatro draugijos režisūros seminarą²³. Maskvoje juos, kaip ir kitus atvykusius iš Lietuvos menininkus, globojo J. Baltrušaitis, Lietuvos pasiuntinys TSRS. Panaudodamas savo plačias pažintis, jis jauniems lietuvių teatralams sudarė galimybes pažiūrėti geriausius daugelio Maskvos teatrų spektaklius, bendrauti su žymiais režisieriais ir aktorais. Išliko R. Juknevičiaus dienoraštis, iš kurio matyti, kaip intensyviai jis gyveno Maskvoje, kiek daug gavo kaip režisierius, kaip naudinga jam buvo stebėti to meto tarybinio teatro ieškojimus. Jis pasakoja apie pažintis su I. Bersenevu ir V. Mejerholdu, V. Kačialovu ir I. Iljinskiu bei jų kūrybą, J. Vachtangovo palikimo studijavimą. Aplankęs spektaklį Vachtangovo teatre, R. Juknevičius rašė: „Kai vakar žiūrėjau vachtangoviečių „Princesę Turandot“, mane apėmė tokia palaima ir toks susižavėjimas, jog daugelyje vietų aš tiesiog negalėjau sulaikyti ašarų. Koks nuostabus darbas! (Žinoma, paties Eugenijaus Vachtangovo.) Koks neišdildomas šventiškas išpūdis, koks lengvumas ir koks grožis! Viskas taip ritminga, kokia plastika kostiumuose, kaip puikiai aktoriai juose jaučiasi. Nieko tobulesnio iki šiol nesu matęs. Dievaži, sėdėjau ir verkiau, apimtas kažkokio nebylaus džiaugsmo ir didelio sielvarto, kad to didžiojo menininko jau nebėra gyvųjų tarpe”²⁴. Atsisveikindamas su 1934 metais, „išeinančiais į amžinybę“, priekaištauja, kodėl jie leido žlugti „Jaunųjų teatrui“, ir toliau priduria: „Bet baigdamiesi jūs vis dėlto padarėte man didelį malonumą ir gerą darbą. Aš pakliuvau į Maskvą, aš išvydau daug gerų spektaklių, aš mokausi pas Mejerholdą. Ir už tai ačiū! Lik sveikas, seni.

²¹ Иванов В. В Литве.— В кн.: Встречи с Литвой. Вильнюс, 1965, с. 13.

²² Samulionis A. Balys Sruoga — dramaturgas ir teatro kritikas.— V., 1968, p. 34; Kronika.— Literatūros naujienos, 1934, spalio 15.

²³ CVSRA, f. 5283, ap. 5, b. 666, l. 15 (R. Juknevičiaus 1936.VI.22 laiškas).

²⁴ Sveikinu amžinybę! : Iš R. Juknevičiaus dienoraščio / G. Aleksienės paruošta publikacija.— Kultūros barai, 1966, Nr. 10, p. 34.

Sveikinu amžinybę!"²⁵ 1936 m. abu lietuvių režisieriai grįžo į Lietuvą. R. Juknevičius dirbo Klaipėdos, o nuo 1939 m. Valstybės teatre Kaune. A. Jakševičius, tęsęs studijas JAV, taip pat grįžo į Kauną. Abu jie statė spektaklius, keliančius socialines problemas, artimus antifašistinės inteligentijos nuotaikoms. Lietuvos teatrui jie perdavė tarybinio teatro patyrimą. 1940 m. pradžioje Kaune išleista A. Jakševičiaus išversta K. Stanislavskio knyga „Aktoriaus saviruoša“. Nuo 1940 m. R. Juknevičius vadovavo Vilniuje įsikūrusiam dramos teatrui, kurio branduolį sudarė artimi jam „Jaunųjų teatro“ aktoriai.

Nuo 1935 m. kasmet nemaža grupė aktorių bei kitų besidominčių tarybinio teatro kultūros veikėjų kaip turistai lankėsi Maskvoje vykusiuose teatrų festivaliuose. Kai kurie iš jų grįžę skelbdavo savo išpuodžius spaudoje. Valstybės teatro direktorius V. Žadeika, 1936 m. dalyvavęs TSRS teatrų IV festivalyje kaip VOKS'o svečias, net „Lietuvos aide“ išspausdino šios kelionės aprašymą, palankiai atsiliepdamas apie matytus spektaklius ir jo paties priėmimą Maskvoje²⁶. Tarp aplankiusių tada Tarybų Sąjungą buvo dramos aktoriai H. Kačinskas, S. Pilka, J. Radzevičius, kompozitorjus A. Račiūnas, orkestro artistas A. Klenickis.

Kauno publika retai matydavo ir išgirdavo tarybinius aktorius bei atlikėjus. Iš dramos aktorių tuo metu tik V. Kačialovas 1935 m. trečią kartą gastroliavo Kaune²⁷. 1936 m. pradžioje Valstybės teatro spektakliuose dalyvavo Maskvos Didžiojo teatro solistai: „Gulbių ežere“ šoko L. Bank ir M. Gabovičius, „Sevilijos kirpėjo“ spektaklyje dainavo V. Barsova, o M. Maksakova (jos partneris buvo K. Petrauskas) — Karmen²⁸. Tuo pačiu metu koncertavo D. Oistrachas ir G. Ginzburgas²⁹. Tarybiniai meno meistrai turėjo Kaune didelį pasisekimą.

Lietuvos menininkai į Tarybų Sąjungą taip pat retai nuvykdavo. VOKS'o kvietimu 1935 m. vasario mėn. Maskvoje ir Leningrade lankėsi Valstybės teatro solistė V. Jonuškaitė. Ji koncertuose dainavo lietuvių liaudies dainas bei lietuvių kompozitorių romansus³⁰. 1939 m. pabaigoje—1940 m. pradžioje kaip VOKS'o svečiai Maskvoje viešėjo Valstybės teatro solistai A. Staškevičiūtė ir A. Kučingis. Jie dalyvavo daugelyje koncertų, dainavo lietuvių liaudies dainas, lietuvių ir rusų kompozitorių romansus, arijas iš operų. Publika juos labai gerai priėmė, jie buvo pakviesti dainuoti ir per radiją. Be to, tai buvo pirmieji lietuvių artistai, pasirodę per tada neseniai pradėjusią veikti Maskvos televiziją. A. Staškevičiūtė ir A. Kučingis taip pat dalyvavo Didžiojo teatro spektaklyje „Eugenijus Oneginas“³¹. Tai buvo didelis lietuvių solistų laimėjimas, rodęs aukštą mūsų operos lygį.

²⁵ Ten pat, p. 36.

²⁶ Žadeika V. Iš SSSR teatrų IV festivalio.—Lietuvos aidas, 1936, rugsėjo 26; UPA, f. 151, ap. 19, sąs. 21, b. 3, l. 53.

²⁷ Kronika.—Lietuvos žinios, 1935, rugsėjo 4.

²⁸ Kronika.—Lietuvos aidas, 1936, sausio 10, vasario 10 ir 21.

²⁹ Kronika.—Ten pat, 1936, vasario 1, 5.

³⁰ CVSRA, f. 5283, ap. 5, b. 657, l. 114—115 (pranešimai apie V. Jonuškaitės koncert ir jų programą).

³¹ Mūsų V. operos solistai Maskvos Didžiajame teatre.—Lietuvos žinios, 1940, sausio 15; CVA, f. 1742, ap. 1, b. 11, l. 54^a, 64 (Lietuvos pasiuntinybės Maskvoje pranešimai).

Baletmeisteris B. Kelbauskas lankėsi TSRS 1937 ir 1938 metais. Po pirmos kelionės jis pastatė Kauno scenoje B. Asafjevo baletą „Bachčisarajaus fontanas“, o po antrosios — to paties autoriaus „Kaukazo belaisvį“³². Vėliau VOKS'as parūpino medžiagą R. Gliero baletu „Raudonoji aguona“ pastatymui³³. Baletu premjera įvyko jau tarybiniais metais. 1940 m. pradžioje Valstybės teatro vadovybė per VOKS'ą igaliojusi mėgino pakviesti kokį nors žymų tarybinį baletmeisterį, kad pastatytų Kaune vieną baletu spektaklį³⁴.

B. Dvarionas ir A. Staškevičiūtė per VOKS'ą gaudavo tarybinių kompozitorių kūrinių gaidų ir tuos kūrinius atlikdavo koncertuose ir per radiją³⁵. Nuo 1939 m. Maskvos radijas transliuodavo Lietuvai skirtas valandėles, kuriose dalyvaudavo TSRS meno meistrai. Kauno radijas organizavo lietuviškos muzikos laidas Tarybų Sąjungai.

Dailininkų galimybės sekti tarybinio meno raidą buvo gana menkos. Be minėtos dailininkų ekskursijos, kurioje, be kitų, dalyvavo M. Bulaka, A. Gudaitis, T. Kulakauskas, daugiau dailininkų išvykų į Tarybų Sąjungą neorganizuota. Daugiausia buvo žinoma grafika — iš knygų, dviejų Ukrainos grafikos parodų (viena iš jų — „Mokslo“ knygyne 1939 m.), žymaus tarybinio grafiko A. Kravčenkos darbų parodos.

Universiteto dėstytojai turėjo galimybę susipažinti su tarybinio mokslo pasiekimais iš mokslinių žurnalų, bet jie siekė artimesnio bendravimo su Tarybų šalies mokslininkais. 1935 m. Lietuvoje jau ne pirmą kartą lankėsi žymus tarybinis medikas prof. D. Pletniovas. Tų pačių metų rugpjūčio mėn. į Maskvoje ir Leningrade vykusį XV tarptautinį fiziologų kongresą vyko 8 žmonės, tarp jų V. Lašas ir V. Kuzma³⁶. Jaunų fizikų ir chemikų grupei po kelių pakartotinių prašymų pavyko gauti leidimą aplankyti TSRS ir susipažinti su mokslo įstaigų darbu. Grupėje buvo K. Baršauskas, P. Brazdžiūnas, K. Daukšas, J. Matulis ir kt.³⁷ LTSR MA prezidentas J. Matulis prisimena, kad jie Maskvoje aplankė universitetą, Mendelejevo cheminės technologijos institutą, TSRS Mokslų Akademiją, susipažino su A. Jofės darbais puslaidininkų srityje. Leningrade taip pat pabuvojo universitete bei kitose mokslo įstaigose, susipažino ir su muziejais bei revoliucine praeitimi. „Nustebino didžiulis Tarybų valstybės rūpinimasis mokslo reikalais. Mums pateikė išties išpūdingus skaičius, kiek lėšų skiriama laboratorijų įrengimui, mokslinių tyrimų plėtimui, kadru paruošimui. Ir dar vieną svarbų broožą pastebėjome — stengimasi kuo plačiau mokslo žinias paskleisti žmonių tarpe“³⁸.

1935 m. žinomas tarybinis radijo ryšių specialistas prof. Z. Modelis lankėsi Kauno radijo stotyje ir Lietuvos ryšininkams skaitė kelias paskaitas. Tais pačiais metais lietuvių ryšininkų grupė lankėsi Maskvoje ir Leningrade, kur visą mėnesį turėjo galimybės susipažinti su radijo

³² ВОКС. Информационные материалы, М., 1939, март, с. 89.

³³ UPA, f. 151, ap. 22, sąs. 25, b. 25, l. 67.

³⁴ Ten pat, ap. 23, sąs. 27, b. 23, l. 5.

³⁵ Ten pat, ap. 22, sąs. 25, b. 25, l. 36, 45.

³⁶ Kronika. — Lietuvos aidas, 1935, liepos 25.

³⁷ Kronika. — Ten pat, liepos 12.

³⁸ Repšienė D. Pirmoji pažintis. — Tiesa, 1972, lapkričio 5.

stočių veikimu, mokslinėmis tiriamosiomis laboratorijomis, taip pat su pirmaisiais televizijos siūstuvais.³⁹

Teisininkas P. Pakarklis, kaip teisės istorikas tyrinėjęs vokiečių agresiją į rytus, remdamasis istoriniu patyrimu, teigė, kad lietuvių tautai vienintelis išsigelbėjimo kelias — kuo artimiausias bendradarbiavimas su TSRS. 1939 m. du kartus aplankęs Tarybų Sąjungą, jis dar ryžtingiau propagavo mintį, kad būtina suartėti su Tarybų šalimi.

1936 m. į TSRS vyko žemės ūkio mokyklų vadovai⁴⁰. 1939 m. žemės ūkio parodos proga Maskvoje lankėsi ne viena žemės ūkio specialistų bei turistų grupė. Lietuvos spaudoje pasirodę straipsniai aiškino kolūkinės santvarkos principus, žemės ūkio laimėjimus. Agronomas M. Mickis realiai nurodė tarybinio žemės ūkio vystymosi sunkumus ir kartu rašė apie kolektyvizavimą, kaip neišvengiamą Tarybų šalies žemės ūkio plėtojimo kelią⁴¹.

1936 m. TSRS lankėsi Lietuvos sportininkai. Jie Maskvoje, Leningrade, Kijeve ir kituose didesniuose miestuose susipažino su tarybinio sporto gyvenimu⁴².

Grįžusiųjų iš Tarybų šalies nuotaikos ir išpūdžiai buvo įvairūs. Tai priklausė nuo jų pažiūrų. Vis dėlto visi pripažino, kad ten vyksta milžiniškos statybos, vystomas mokslas ir menas, kad, nepaisant sunkumų, vyrauja pakili nuotaika ir žmonės ten jaučiasi savo šalies šeiminkais. Socializmo šalis gyvavo ir žengė pirmyn, nors ir kaip stengėsi viso pasaulio kapitalistai ją sužlugdyti. Šis faktas, kurį net ir nenorėdami turėjo pripažinti visi apsilankiusieji. TSRS, veikė ne tik pažangius inteligentus, bet darė revoliucionizuojančią įtaką Lietuvos darbo žmonėms.

Lietuvos Komunistų partija, tiesiogiai negalėdama dalyvauti legaliuose kultūrinuose ryšiuose, ypač daug nuveikė, propaguodama savo spaudoje, taip pat pokalbiuose Tarybų Sąjungos laimėjimus bei patyrimą, internacionalizmo idėjas, solidarumo su Tarybų šalimi jausmus. LKP darbuotojų pastangomis 1918—1940 m. išleistos 28 V. Lenino raštų knygos: lietuvių k., 3 — lenkų k., 1 — rusų k. Dauguma jų atspausdinta TSRS, o 2 — Kaune⁴³. LKP CK organizavo VKP(b) vadovaujančių organų svarbesnių nutarimų vertimą į lietuvių kalbą ir jų nelegalų platinimą. Buvo išversta ir kai kurių tarybinių autorių — M. Gorkio, A. Gaidaro, K. Paustovskio, A. Serafimovičiaus, A. Tolstojaus, D. Furmanovo, M. Šolochovo ir kitų — grožinės literatūros kūrinių⁴⁴.

Nors LKP gretose inteligentijos buvo nedaug, vis dėlto kai kurie legaliai gyvenę komunistai turėjo galimybę reikštis atvirai kaip TSRS draugai. A. Guzevičius, V. Niunka bei kai kurie kiti komunistai rašė spaudoje apie TSRS kultūrinį gyvenimą, M. Meškauskienė išvertė į lietuvių kalbą I. Ilfo ir J. Petrovo „Vienaaukštę Ameriką“, I. Trečiokaitė

³⁹ Виткевичюс П. Развитие электро- и радиосвязи в Литве.— Вильнюс, 1971, с. 140.

⁴⁰ Grįžo iš Sovietų Rusijos.— Lietuvos aidas, 1936, spalio 22.

⁴¹ Mickis M. Sovietų žemės ūkis.— Ūkininko patarėjas, 1939, rugsėjo 21.

⁴² Kronika.— Lietuvos žinios, 1936, balandžio 15.

⁴³ V. Lenino raštai lietuvių kalba. 1914—1969: Bibliografija.— V., 1970, p. 14—16.

⁴⁴ Mertinienė E. Komunistinės literatūros leidimas lietuvių kalba 1917—1940 metais.— LKP istorijos klausimai, 1964, t. 4, p. 206—213.

kaip dailininkė prisidėjo prie Lietuvių draugijos TSRS tautų kultūrai pažinti parodų apipavidalinimo.

Kultūriniuose ryšiuose su TSRS dalyvavo daugiausia radikalesnė ar nuosaikesnė inteligentija, siekusi artimesnio bendradarbiavimo su Tarybų šalimi, paprastai opozicinė tautininkų įvestam fašistiniam režimui. Kai kurie tos inteligentijos sluoksniai veikė LKP vadovaujama judėjime, buvo aktyvūs komunistų organizuojamų Liaudies fronto renginių dalyviai.

Reakciniai sluoksniai ryžtingai reikalavo užkirsti kelią bet kokiam kultūriniam bendravimui su Tarybų Sąjunga. Tautininkų spauda rašė apie milžinišką tarybinės spaudos, radijo, filmų, literatūros poveikį ir kvietė visas nacionalistines jėgas vienyti į bendrą frontą prieš komunizmą⁴⁵. Klerikalų veikėjai kaltino tautininkų vyriausybę dėl liberalaus, jų nuomone, požiūrio į kultūrinį bendradarbiavimą su Tarybų Sąjunga ir ragino „griežtai kontroliuoti ir net suvaržyti“ tokius ryšius⁴⁶. Valstybės saugumo darbuotojai, parengę kovos prieš komunizmo pavojų priemonių planą, siūlė uždrausti įvežti tarybinę periodinę spaudą, ypač „Izvestijas“, griežčiau cenzūruoti tarybinius filmus, kuo mažiau palankiai rašyti apie TSRS vidaus gyvenimą vietos spaudoje⁴⁷. Lietuvos karinė vadovybė pagausėjusius kultūrinius ryšius su Tarybų šalimi laikė pagrindine krašto revoliucionizavimo priežastimi ir reikalavo visiškai uždrausti įvežti bet kokią tarybinę spaudą, neleisti rodyti tarybinių filmų, įvesti griežtesnę vietinės spaudos cenzūrą, netgi protestavo dėl TSRS futbolo komandos atvykimo ir tarybinių aktorių koncertų⁴⁸.

Tautininkų valdžia dėl anksčiau nurodytų priežasčių negalėjo klausyti tokių patarimų ir visiškai uždrausti kultūrinį bendradarbiavimą su socializmo šalimi. Ji tik sustiprino cenzūrą, ypač revoliucinio pakilimo metais. 1936 m. rugpjūčio mėn. konfiskuota 12 „Izvestijų“ numerių, nepraleisti numeriai su medžiaga apie Ispanijos kovotojus⁴⁹.

1939 m. pabaigoje—1940 m. pradžioje susidarė ypatingos aplinkybės. Prasidėjo II pasaulinis karas. Po Lietuvos ir TSRS savitarpio pagalbos sutarties sudarymo ir Vilniaus krašto grąžinimo Lietuvai dar labiau išaugo simpatijos Tarybų šaliai. Tiesioginė nacistinės Vokietijos agresijos grėsmė, Lietuvos ekonominės padėties pablogėjimas, visuotinis nepasitenkinimas tautininkų vadovaujamos vyriausybės politika suaktyvino šalies politinį gyvenimą. Brendo socialistinė revoliucija. Išaugęs domėjimasis Tarybų šalies gyvenimu, artimesnio kultūrinio bendradarbiavimo siekimas buvo viena iš revoliucinės situacijos pasireiškimo formų. Be to, dėl prasidėjusio karo nutrūko kultūriniai ryšiai su Vakarų Europos šalimis, ir VOKS'as daugiau dėmesio galėjo skirti Pabaltijo valstybėms. Tuo metu lyg ir pagyvėjo kultūrinis bendradarbiavimas. Per tą laikotarpį

⁴⁵ Gustaitis V. Frontu prieš komunizmą.— Vairas, 1936, Nr. 12, p. 373—381.

⁴⁶ Daullius J. Komunizmas Lietuvoje.— K., 1937, p. 241.

⁴⁷ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai.— V., 1961, t. 4, p. 633.

⁴⁸ CVA, f. 1742, ap. 1, b. 11, l. 11—16 (krašto apsaugos ministro 1936.VII.15 raštas vidaus reikalų ministru); ten pat, l. 46—51 (krašto apsaugos ministro ir kariuomenės vado raštas užsienio reikalų ministru ir vidaus reikalų ministru).

⁴⁹ UPA, f. 151, ap. 19, šas. 21, b. 3, l. 50, 53.

Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti surengė 4 parodas Kaune ir vieną Maskvoje. 1940 m. kovo mėn. Valstybės teatras pastatė M. Gorkio „Miescionis“. VOKS'o pateiktą medžiagą apie TSRS kultūrinį gyvenimą spausdino daugelis buržuazinių laikraščių. Anksčiau tik retkarčiais buržuazinėje spaudoje pasirodydavo kokia kronikos žinutė ar oficialus TASS'o pranešimas, o tada gana dažnai spausdindavo straipsnių apie TSRS ekonomiką, kultūrą, nacijų gyvenimą. Buržuazinė spauda pateikdavo medžiagos apie parodas tarybine tematika, rusų kultūros veikėjų jubiliejus, recenzijų apie Kauno ekranuose rodomus tarybinius filmus. „Kultūra“, ir anksčiau spausdinusi vertimus iš tarybinės spaudos meno, literatūros, mokslo populiarinimo klausimais, 1939 m. pabaigoje įvedė nuolatinį skyrelį „TSRS* gyvenimas“. 1940 m. pradžioje demokratinės inteligentijos redaguojamas žurnalas „Dienovidis“ ypač daug dėmesio skyrė tarybinei literatūrai.

Jausdami skaitytojų nuotaikas, ne tik liberalinės krypties spauda, bet ir klerikalų redaguojamas „XX amžius“ ėmė domėtis tarybiniu gyvenimu. Bet reakcinė spauda greta objektyvių žinių apie TSRS spausdino ir neigiamą medžiagą. Antikomunistinė propaganda ir toliau buvo viena iš pagrindinių visos buržuazinės spaudos kryptių.

Kauno valdžia demonstravo gerus santykius su TSRS. Spalių revoliucijos 22-ųjų metinių proga Karininkų ramovėje vyko iškilmingas vakaras, kur užsienio reikalų ministras J. Urbšys kalbėjo apie draugišką TSRS politiką Lietuvos atžvilgiu. Minėjimas transliuotas per Kauno radiją, plačiai aprašytas spaudoje⁵⁰.

Tuo pačiu metu fašistinė valdžia, matydama revoliucinio judėjimo augimą, sustiprino puolimą prieš krašto revoliucines ir demokratines jėgas. Slaptas kultūrinių ryšių su TSRS varžymas buvo šio puolimo dalis. Archyvuose išliko neleistų įvežti į Lietuvą knygų bei periodinių leidinių sąrašai, kurie rodo, kad 1939 m. pabaigoje tarybinę spaudą dar griežčiau atrinkdavo. 1939 m. spalio—lapkričio mėn. cenzūra nepraleido daugumos „Literaturnaja gazeta“ numerių, žurnalų „Vokrug sveta“, „Krokodil“, net sporto ir vaikų žurnalų. Be trukdymų leista įvežti tik technikos ir mokslo literatūrą⁵¹. Tuo pačiu metu sulaikyta ne tik politinės, bet ir grožinės literatūros knygų⁵². „Mokslo“ knygyno savininkas rašė į Maskvą „Meždunarodnaja kniga“ darbuotojams, kad po 1939 m. spalio mėn. sutarties su TSRS pasirašymo sustiprėjo cenzūra tarybiniams leidiniams ir kad kai kurios anksčiau laisvai gaunamos knygos dabar sulaikytos⁵³. L. Gira 1939 m. sausio 4 d. laiške VOKS'o darbuotojams taip pat rašė apie politinių represijų sustiprėjimą: „Aplinkybės paskutiniu metu gana pablogėjo—mes dabar, ypač po paskutinės susitarties su Jūsų puikia šalimi sudarymo, gyvenam juodžiausios reakcijos laikotarpį, nes mūsų vyriausybė ir mūsų naujagimė buržuazija ypač sujudo, kad nuo to didesnio artumo su Jumis ir pas mus nepradėtų pūsti drąsesnių

⁵⁰ SSSR 22-ųjų metinių sukakties minėjimas Kaune.— Lietuvos žinios, 1939, lapkričio 7; Radijo programa.— Ten pat, lapkričio 4.

⁵¹ UPA, f. 151, ap. 22, sąs. 25, b. 25, l. 108.

⁵² Ten pat, l. 107.

⁵³ Ten pat, l. 106.

vilčių ir siekimų vėjai. Cenzūra neįmanomo griežtumo — visų didžiausia priežiūra”⁵⁴.

Fašistinė vyriausybė buvo bejėgė prieš kylantį revoliucinį judėjimą. Jokios represijos negalėjo sulaukyti įvykių eigos. 1940 m. birželio—liepos mėn. dienomis Lietuvos Komunistų partijos vadovaujami darbo žmonės, remdamiesi Tarybų Sąjungos pagalba, išengė į naują, tarybinį laikotarpį. Hitlerinė Vokietija tuo metu siautėjo, užgrobdama vieną šalį po kitos, o Lietuvoje prasidėjo taikus naujos, socialistinės visuomenės kūrimas. Kultūrinių ryšių su TSRS dalyviai tapo aktyviausiais LKP pagalbininkais kuriant tarybinę santvarką.

Baigiant reikia pasakyti, kad 1935—1940 m. Lietuvos—TSRS kultūriniai ryšiai buvo intensyviausi per visą buržuazinės Lietuvos valstybės laikotarpį. Socializmo pergalė Tarybų šalyje, sudėtinga ir įtempta tarp-tautinė padėtis, taip pat revoliucinio judėjimo augimas Lietuvoje veikė visuomenės nuotaikas, pažangioji inteligentija daugiau domėjosi Tarybų Sąjungos gyvenimu. Kultūrinis bendradarbiavimas padėjo lietuvių inteligentijai susipažinti su įvairiomis tarybinio gyvenimo pusėmis, įsitikinti, kad darbininkai ir valstiečiai sugeba tvarkytis ir be kapitalistų. Parodos tarybine tematika, aplankiusių TSRS išpūdziai spaudoje, tarybinis radijas, spauda, kino filmai supažindino su socializmo šalies gyvenimu ir platesnius darbo žmonių sluoksnius. Visa tai padėjo teisingai orientuotis lemtingais 1940 metais, greičiau įsijungti į tarybinį gyvenimą.

КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ ЛИТВЫ И СССР В 1935—1940 ГГ.

С. Норејкене

Резюме

На основе печатных и архивных источников, в том числе архива ВОКСа (Всесоюзное общество культурной связи с заграницей), хранящегося в Центральном государственном архиве Октябрьской революции, и Архива внешней политики Министерства иностранных дел СССР исследуются особенности развития культурных связей между Литвой и СССР в период 1935—1940 гг. Кратко упоминается о деятельности Литовского общества по изучению культуры народов СССР, достаточно освещенной в исторической литературе.

Культурные связи между Литвой и СССР до 1935 г. проявлялись лишь в отдельных поездках в СССР деятелей культуры Литвы на юбилейные праздники или научные конференции, в редких гастролях советских мастеров искусств. Знакомство с советской культурой возможно было через радио, кино, печать.

В 1935—1940 гг. культурное общение между Литвой и СССР заметно увеличилось. Построение социализма укрепило международный авторитет Советской страны, создало материальную базу для более широкого общения с прогрессивной интеллигенцией капиталистических стран. Подъем революционной борьбы рабочих и

⁵⁴ Ten pat, l. 116.

крестьян Литвы в 1935—1936 гг. способствовал процессу «полевения» интеллигенции, активно искавшей возможности культурного сближения с СССР. Наступление фашизма в Европе, выступление Советского Союза за мир, его политика поддержки малых стран в их борьбе против империалистических сил заставило литовское фашистское правительство таушиников уменьшить препятствия стремлению передовой интеллигенции к более тесному культурному сотрудничеству с Советской страной.

В 1935 г. резко возросло количество поездок литовских деятелей культуры в СССР, в основном через Интурист, в отдельных случаях по приглашению правления ВОКС. Усилились контакты театральных деятелей, достижения советского театра оказали благотворное воздействие на литовский театр. Чаще появлялись переводы произведений советских писателей. В Литве публично отмечались юбилеи корифеев русской культуры. В Каунасе устраивались выставки о культурной жизни СССР, в Москве была организована выставка литовской книги.

Правящие круги и реакционно настроенные слои общества пытались пресечь влияние советской культуры: введена строгая цензура на советскую печать и кинокартины. Гонения на участников советско-литовских культурных связей особенно усилились в условиях кризиса фашистской власти и созревания революционной ситуации в 1939—1940 гг.

Знакомство с советской культурой помогло прогрессивной интеллигенции, а также более широким слоям народа правильно сориентироваться в обстановке 1940 г., успешнее включиться в процесс формирования нового советского образа жизни.